

Vloga poročil socialnovarstvenih organov v kazenskem postopku*

Dr. Katja Vodopivec, profesor pravne fakultete, Ljubljana

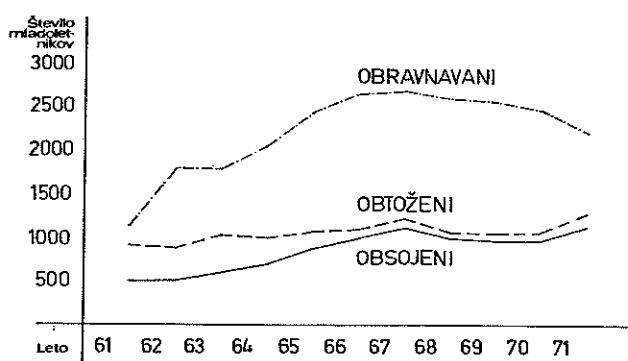
1. Mladoletniki, ki jih obravnavajo sodišča

Namen mojega prispevka je opozoriti na nekatera vprašanja, s katerimi se srečujejo praktiki pri svojem delu, o katerih pa morda redkeje razmišljajo celovito, saj so preveč obremenjeni s sprotnimi opravili. Vlogo raziskovalca in teoretika vidim v razmišljanju o vprašanih, ki izhajajo iz družbene prakse, vloga praktika pa naj bi bila preverjati, ali so vprašanja, na katera teoretik opozarja, resnična vprašanja, in če so, ugotoviti, kakšne so praktične možnosti, da bi jih v prihodnje bolj reševali in se izogibali vsaj nekaterim dilemam, ki iz problemov izhajajo. S tem nočem reči, da so vsi problemi tudi rešljivi. Včasih bo dovolj, da se z njimi seznanimo in se zavemo, kaj pravzaprav delamo in kaj naše delo v sedanjosti pomeni.

Prvo vprašanje, ki ga postavljam v takšnem okviru, je: Kaj in koga predstavljajo mladoletniki, ki jih obravnavajo naša sodišča? Pri iskanju odgovora na to vprašanje naj nam pomagajo nekatere številke, ki so na voljo.

Še nazorneje nam gibanje števila mladoletnikov, ki so jih obravnavali pravosodni organi v zadnjih 10 letih (tj. po letu 1961, ko se je praksa po novelah KZ in ZKP, ki sta začeli veljati 1. januarja 1960 že nekoliko ustalila) prikazuje naslednji grafikon:

Število mladoletnikov, ki so jih obravnavali razni organi v 11 letih

Iz podatkov in iz grafikona je mogoče razbrati naslednje:

— Medtem ko se je število mladoletnikov, ki so jih obravnavali organi za notranje zadeve v

* Predavanje na seminarju za mladinske sodnike, Ljubljana, 12.—16. novembra 1973. Izvleček iz dela raziskave Inštituta za kriminologijo »Kriminološka ekspertiza v kazenskem postopku in po njem«. Financiral Sklad Borisa Kidriča v Ljubljani.

Preglednica 1: Število mladoletnikov, ki so jih obravnavali pravosodni organi v Sloveniji¹

Vrsta organa, ki je obravnavala mladoletne storilce kaznivih dejanj	Leto		Indeks 1971/1961
	1961	1971	
1. število mladoletnikov, ki so jih obravnavali organi za notranje zadeve	1130	2213	196
2. število obtožnih predlogov, naj se mladoletnikom izrečejo sankcije	907	1274	140
3. število mladoletnikov, ki so jim sodišča izrekla sankcije	500	1172	224
4. delež obtožnih predlogov od števila obravnavanih mladoletnikov (2 : 1)	80	58	..
5. delež izrečenih sankcij od števila obravnavanih mladoletnikov (3 : 1)	44	53	..
6. delež izrečenih sankcij od števila obtožnih predlogov (3 : 2)	55	92	..

11 letih skoraj podvojilo, se število obtožnih predlogov ni povečalo niti za polovico. Bolj pa se je zvišalo število mladoletnikov, ki so jim bile izrečene sankcije.

— Delež obtožnih predlogov zoper mladoletnike od vseh mladoletnikov, ki so jih obravnavali organi za notranje zadeve, se je v 10 letih bistveno znižal (od 80 na 58 %).

— Delež mladoletnikov, ki so jim bile izrečene sankcije, od obravnavanih pred organi za notranje zadeve in od tistih, zoper katere so bili vloženi obtožni predlogi, sta se zvišala.

— Glavne spremembe v obravnavanju mladoletnikov pred vsemi organi so se zgodile v prvih 7 letih opazovane dobe.

— Najbolj enakomerno in počasi narašča število mladoletnikov, zoper katere so bili vloženi obtožni predlogi.

¹Vsi podatki za 1. in 2. poglavje so vzeti iz Statističnih letopisov Jugoslavije in iz letnih poročil o kriminaliteti v Sloveniji, ki jih vsako leto izdaja Revija za kriminalistiko in kriminologijo.

Število neraziskanih kaznivih dejanj zoper premoženje se je v istem času zvišalo s 5008 (v letu 1961) na 8818 (v letu 1971), tj. za 176 %. Med mladoletniki, ki jih obravnavajo organi za notranje zadeve, je 85 do 90 % storilcev kaznivih dejanj zoper premoženje.

Iz teh in drugih podobnih podatkov lahko sklepamo, da se je kriminaliteta v 11 letih v resnici zviševala (padec števila mladoletnikov, ki so jih obravnavali organi za notranje zadeve po letu 1967 namreč lahko deloma pripisujemo tudi noveli ZKP iz leta 1967, ki je omejila pristojnosti organov za notranje zadeve), da pa so takemu zviševanju s težavo in komaj sledila sodišča, manj pa javna tožilstva. Nobenega razloga ni namreč za domnevo, da bi državljani v nekaterih letih prijavljali več manj pomembnih kaznivih dejanj mladoletnikov kot v drugih, saj je moč prijavljanja sama po sebi odvisna od posledic prijavljanja, tj. od uspešnosti raziskovanja in od kazenskega postopka, ki prijavi sledi. Nazadnje je torej število mladoletnikov, ki jim sodišča izrekajo sankcije, predvsem odsev zmogljivosti pravosodnih organov in manj odsev kriminalitete, kakršna je, kajti k vsem mladoletnikom, ki so jih obravnavali organi za notranje zadeve in zoper katere niso bili vloženi obtožni predlogi (ali zaradi pomanjkanja dokazov, ali iz razlogov oportunisti, ali zaradi ocene, da pomeni kaznivo dejanje neznatno družbeno nevarnost po čl. 4/2 KZ), je treba prišteti še del prijavljenih, pa neraziskanih kaznivih dejanj in neznani del neprijavljenih kaznivih dejanj. Za ta dejanja pa ne vemo, koliko so bili stari njihovi storilci.

S tem nočem reči, da je bilo delo organov za notranje zadeve ali delo tožilstev v preteklih letih slabo. To delo je odsev zakonskih pooblastil, zmogljivosti in zasedbe teh organov. Sploh je vprašanje, ali si družba želi, da bi se njihova moč in nadzorstvena zmožnost povečevali enako-

merno z naraščanjem manj pomembnih kaznivih dejanj, kajti domnevati smemo, da ostajajo manj huda kazniva dejanja pogosteje neraziskana kot družbeno nevarnejša. Večja družbena strpnost do manj pomembnih družbenih prestopkov mladih ljudi, ki je med drugimi tudi posledica njenih nadzorstvenih zmogljivosti, pa ima lahko tudi dobre posledice za prihodnji razvoj zlasti situacijsko pogojenih delinkventov.

Takšne sklepe je mogoče izpeljevati še z večjo gotovostjo iz podatkov za vso Jugoslavijo. Od leta 1961 do leta 1970 je število kaznivih dejanj, zaradi katerih so organi za notranje zadeve obravnavali mladoletnike, v zveznem merilu naraslo z 9117 na 51 362 (indeks 563), število obtoženih predlogov, naj se mladoletnikom izrečejo sankcije, s 4163 na 9332 (indeks 224) in število mladoletnikov, ki so jim bile izrečene sankcije, z 2658 na 7178 (indeks 270).

Zmogljivost in pristojnost organov pregona je torej tisto sito, ki sodiščem odmerja, koga in kaj naj sodijo. Toda to sito ni za vse mladoletnike enako prepustno. Upravičeno lahko domnevamo, da laže prepušča manj inteligentne in manj iznajdljive storilce kaznivih dejanj in tiste, ki izhajajo iz družin iz nižjih družbenih plasti (in so zato prej sumljivi, da so storili kazniva dejanja), kot sinove in hčere iz t. im. bolj urejenih in gospodarsko trdnejših družin.

Prva trditev je torej, da so mladoletniki, ki jih obravnavajo sodišča, izbrani in niso nujno reprezentanti mladinske kriminalitete sploh.

2. Vrste kaznivih dejanj in kaznivih ukrepov

Če hočemo spremljati naraščanje vrst kaznivih dejanj, so nam na voljo predvsem podatki o mladoletnikih, ki so jim bili izrečeni vzgojni ukrepi in kazen mladoletniškega zapora.

Preglednica 2: Vrste kaznivih dejanj, za katera so bile mladoletnikom izrečene sankcije

Kazniva dejanja zoper	Število mladoletnikov				Strukture			
	SFRJ		Slovenija		SFRJ		Slovenija	
	1961	1970	1961	1970	1961	1970	1961	1970
življenje in telo	361	520	65	73	15	7	13	8
dostojanstvo in moralo	71	154	4	27	3	2	0,8	3
premoženje	2026	6177	342	756	75	86	68	76
druga kazniva dejanja	200	327	89	126	7	5	18	13
SKUPAJ	2658	7178	500	972	100	100	100	100

Število mladoletnikov, ki so jim bile izrečene sankcije, na splošno narašča pri vseh vrstah kaznivih dejanj, toda najbolj število mladoletnikov iz skupine kaznivih dejanj zoper premoženje. Zato padajo večinoma deleži storilcev drugih kaznivih dejanj, ki so jih obravnavala sodišča, to pa pomeni, da število storilcev drugih kaznivih dejanj narašča počasneje kot število storilcev kaznivih dejanj zoper premoženje.

Zanimivo pa je, da so v letu 1970 deleži storilcev kaznivih dejanj zoper življenje in telo, osebno dostojanstvo in moralo in drugih kaznivih dejanj (med njimi zlasti kaznivih dejanj zoper svobodo in pravice državljanov, zoper splošno varnost ljudi in premoženja ter zoper javni red) v Sloveniji višji od zveznih poprečij. Podobno je bilo stanje v letu 1969.

To so po eni strani kazniva dejanja, katerih storilce je lažje odkrivati (razen storilcev kaznivih dejanj zoper osebno dostojanstvo in moralo) kakor storilce kaznivih dejanj zoper premoženje; po drugi strani pa gre za hujša kazniva dejanja, saj med obravnavanimi mladoletnimi storilci kaznivih dejanj zoper življenje in telo ni storilcev lahkih telesnih poškodb (ti se preganjajo na zasebno tožbo) in tudi ne storilcev prekrškov zoper javni red in mir. Čeprav so absolutna in relativna števila majhna, dopuščajo domnevo, da za slovensko mladino povečevanje agresivnosti ni nepomembno.

Na sploh pa so spremembe v strukturi storilcev kaznivih dejanj v 10 letih razmeroma majhne in samo zaradi teh sprememb še ne bi mogli pričakovati tudi bistvenih sprememb v strukturi vzgojnih ukrepov.

Kakor so sploh spremembe v številu prijavljenih in obravnavanih mladoletnikov (tudi po vrstah kaznivih dejanj) v Sloveniji manjše od sprememb, ki jih prikazujejo zvezna poprečja, tako so tudi spremembe v politiki izrekanja sankcij za Slovenijo manjše kot v zveznem merilu. V obeh primerih lahko opazamo naraščanje nezavodskih ukrepov, med ukrepi brez odvzema prostosti pa naraščanje ukrepov, ki naj bi vsaj teoretično pomenili pomoč mladoletniku in njegovi družini (oddaja v disciplinski center ter strožje nadzorstvo skrbstvenega organa) na račun ukrepov, ki jim v praksi po izrečenem ukrepu ne sledi nič. Med ukrepi z odvzemom prostosti se povečujejo deleži oddaj mladoletnikov v vzgojne zavode, padajo pa deleži oddaj mladoletnikov v vzgojne popljševalne domove in mladoletniški zapor. K tem spremembam (oce-

Preglednica 3: Sankcije, izrečene mladoletnim storilcem kaznivih dejanj (strukturni deleži)

Sankcija	SFRJ		Slovenija	
	1961	1970	1961	1970
ukor	29	24	28	28
oddaja v disciplinski center	0,4	4	—	10
strožje nadzorstvo staršev	23	18	15	9
strožje nadzorstvo druge družine	0,4	0,3	0,4	0,4
strožje nadzorstvo skrbstvenega organa	17	34,4	39	36
oddaja v zavod za defektne	0,2	0,3	0,6	1
oddaja v vzgojni zavod	5	6	4	7
oddaja v vzgojni popljševalni dom	21	10	11	7
mladoletniški zapor	4	3	2	1,4
SKUPAJ	100	100	100	100
nezavodski ukrepi	70	81	82	83
zavodski ukrepi	30	19	18	17

njujemo jih pozitivno) so prispevale po eni strani delno povečane zmogljivosti socialnih služb in vzgojnih zavodov, po drugi strani pa morda tudi vsebinsko boljša poročila skrbstvenih organov, in seveda spremembe v stališčih sodnikov in porotnikov.

3. Sodelovanje socialnovarstvenih organov v kazenskem postopku zoper mladoletnike in vsebina poročil

Od tu naprej se opiram na ugotovitve petih raziskav inštituta za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani. Prve tri raziskave vsebujejo med drugim tudi podatke o številu sodnih spisov, v katerih smo našli poročila socialnovarstvenih organov, in pa o navzočnosti socialnovarstvenih referentov na glavnih obravnavah oziroma na sejah senata.

Iz raziskav izhaja, da socialnovarstveni organi v Sloveniji poročila za sodišča največkrat izdelujejo v pripravljalnem kazenskem postopku, skoraj za polovico manjša pa je udeležba socialnih referentov na glavnih obravnavah oziroma

Preglednica 4: Raziskave inštituta za kriminologijo, ki obravnavajo delo socialnovarstvenih organov v kazenskem postopku zoper mladoletnike

Raziskave	Delež socialnih poročil v sodnih spisih	Navzočnost referentov na obravnavah
1. Skaberne-Vodopivec-Skalar-Uderman: Analiza in uspešnost izvajanja strožjega nadzorstva skrbstvenega organa (1963 — Slovenija)	99,7 %	51 %
2. Šelih Alenka: Sodelovanje skrbstvenega organa v pripravljalnem postopku proti mladoletnikom (1966 — Ljubljana)	95,0 %	56 %
3. Vodopivec Katja: Vloga kliničnih ekspertiz v kazenskem postopku (1971 — Ljubljana, Celje; občinsko in okrožno sodišče)	100,0 %	57 %
4. Brejc Tone: Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanja kazenskih sankcij (1971 — Ljubljana)
5. Friedl-Lunder-Ljatič-Marolt-Trmčič: Rad organa socialne zaštite s maloletnicima po obustavi krivičnega postopka (1971 — Ljubljana)

Opomba: Navedbe v oklepajih pomenijo leto, za katero so bili podatki zbrani in območje, ki ga podatki zajemajo.

na sejah senata za mladoletnike. Kaj to lahko pomeni?

Leta 1965 je beograjski inštitut za kriminološke in kriminalistične raziskave izdal podatke iz raziskave, ki je bila reprezentativna za vso državo in je vsebovala podatke za leti 1960 in 1962.² Raziskovalci so v njej ugotovili, da so v Sloveniji našli v sodnih spisih poročila socialnovarstvenih organov v 92 % primerov, v zveznem

² Lazarević-Matić-Simović, str. 68, 76.

merilu pa v 82 % primerov. Toda zastopniki socialnovarstvenih organov so se po teh podatkih udeležili sodnih obravnav oziroma sej senatov:

— v Sloveniji v 34 % primerov,

— v zveznem merilu (vštevši Slovenijo) v 65 % primerov.

Torej je bila tedaj udeležba socialnih referentov na sodnih obravnavah v Sloveniji daleč pod zveznim poprečjem.

Menimo, da gre za pomembno razliko v razmerju socialnih referentov do mladoletnikov in njihove prihodnosti. Kaže, da delo socialnih referentov v Sloveniji sicer ustreza zakonskim določilom, da pa je osebna zavzetost za usodo mladoletnikov bistveno manjša, kot v nekaterih drugih delih naše države.

Podobno slabo zavzetost socialnovarstvenih organov za usodo mladoletnikov smo ugotovili tudi v raziskavi 5. Socialnovarstveni organi skoraj v nobenem primeru ne delajo s tistimi mladoletniki in njihovimi družinami, zoper katere je bil kazenski postopek ustavljen, pa čeprav je bilo mogoče že iz spisov, ki jih hranijo ti organi, ugotoviti, da je veliko mladoletnikov ali že problematičnih ali pa živi v problematičnih družinskih razmerah. Ustavitev postopka ali pred tožilstvom ali pri sodišču pomeni tudi za socialnovarstvene organe konec skrbi za mladoletnika in za njegovo družino. Taka ustavitve pa vsebinsko ne pomeni drugega kakor to, da kazenski postopek zoper mladoletnika ni potreben oziroma primeren, hkrati pa opozarja, da (vsaj po podatkih naše raziskave) v 67 % primerov ali z mladoletnikom ali z njegovo družino nekaj ni v redu.

Kljub vsemu temu kaže, da postajajo socialna poročila s časom vsebinsko boljša in bogatejša. Čeprav raziskavi 1 in 2 zajemata različni območji (1. območje Slovenije in 2. območje Ljubljane, kjer so socialne službe razmeroma dobro razvite), domnevamo, da k pozitivnim razlikam v vsebini socialnih poročil prispeva svoj delež tudi čas, ki je preteklo od leta 1963 (1. raziskava) do leta 1966 (2. raziskava). Če tako domnevo lahko sprejmemo, potem se pismena poročila socialnih referentov s časom nemara izboljšujejo.

Razlike, ki jih opazimo v deležih zadnjih dveh komponent med raziskavama (odnosi med družinskimi člani in vzgojni postopki), je treba verjetno pripisati prej razlikam v načinu registriranja med raziskovalci (komponenti sta vsebin-

Preglednica 5: Vsebina socialnih poročil

Vsebinska komponenta	Delež v %	
	raz. 1	raz. 2
mladoletnikova osebnost		
— zgodnji razvoj	36	66
— zdravstveno stanje (laična ocena)	37	63
— razvade	40	43
— vedenje	71	80
— interesi	9	47
— uporaba prostega časa	11	55
— šolanje	84	96
družinsko stanje		
— gmotno stanje	66	80
— stanovanjske razmere	60	82
— odnosi med družinskimi člani	73	50
— vzgojni postopki	17	65

ska sorodni) kot dejanskim razlikam v vsebini opazovanih komponent.

Naša druga trditev torej je, da je sodelovanje socialno varstvenih organov s sodišči v času kazenskega postopka zoper mladoletnike sicer formalno urejeno in se s časom izboljšuje, da pa je osebna zavzetost socialnih delavcev za usodo mladoletnikov slaba in preslaba za naše razmere.

4. Ocene socialnih poročil

Čeprav smo se sodelavci inštituta še do pred kratkim precej nekritično zavzemali za uvajanje kriminoloških ekspertiz v sodni postopek, smo se pred nekaj leti tudi vprašali, ali ni mogoče, da imajo kriminološke ekspertize v pripravljalnem postopku tudi nekatere slabe posledice. Tako smo s slušatelji podiplomskega tečaja, ki so se vpisali na podiplomski študij leta 1971, izpeljali manj obsežno pilotno raziskavo, ki naj bi ugotovila, kakšne so mogoče dobre in slabe posledice diagnostičnih poročil v kazenskem postopku.³ Raziskava je med drugim zajela delo mladinskih oddelkov občinskega in okrožnega

³ Pri raziskovanju tega vprašanja za mladoletnike so sodelovali tile slušatelji podiplomskega tečaja: Franci Brinc, Otmar Jarh, Janko Stergar, Ludvik Vidmar in Jernej Vrhunc.

sodišča v Celju in občinskih sodišč v Tolminu, Idriji in Gorici ter okrožnega sodišča v Gorici. V zadnjem primeru pa je šlo pri posameznih sodiščih le za majhno število primerov in anketar je moral razčlenjevati tudi spise mladoletnikov rešene na senatnih sejah (tj. brez navzočnosti udeležencev). Čeprav so njegove ocene socialnih poročil zelo podobne ocenam socialnih poročil pri drugih sodiščih, jih zaradi posebnosti takih postopkov z mladoletniki v tem prikazu ne upoštevamo.

Vsak slušatelj je pri vsakem sodišču analiziral približno 50 spisov, ki so bili pravnomočno rešeni od konca leta 1971 nazaj proti začetku leta. Z več primeri si slušateljev nismo upali obremeniti in menimo, da so rezultati reprezentativni za 4 sodišča, ki jih v nadaljnjem obravnavamo (tj. za občinski in okrožni sodišči v Ljubljani in Celju). Za 4 omenjena sodišča so slušatelji prenesli podatke v anketne vprašalnike iz 208 spisov.

V vseh spisih, ki so jih slušatelji pregledali, so našli socialna poročila, poleg tega pa so našli tudi 6 psiholoških poročil in 9 psihiatričnih ekspertiz. Od 208 mladoletnikov je bilo s timsko kriminološko ekspertizo zajetih le 5 mladoletnikov.

Številke, podane v koloni je treba razumeti tako, da se 4 sodišča razvrščajo od sodišča, pri katerem je bila ocena kakega podatka najnižja (npr. v socialnih poročilih 50 mladoletnikov je bilo le 12% mater slabo ocenjenih), do sodišča, pri katerem je bila ocena istega podatka najvišja (npr. v socialnih poročilih 50 mladoletnikov je bilo 54% mater ocenjenih slabo). Čim bližji so si podatki v isti vrsti, tem manjše so razlike med sodišči (najbolj enotno so npr. ocenjeni očetje mladoletnikov, razmik od 43—60 je najmanjši) in čim širši so razmiki, tem večje so razlike med poročili, ki jih prejema sodišča (npr. nobeno od poročil, ki jih prejme eno izmed sodišč, ne daje izhodišča za sanacijo okolja, medtem ko so taki podatki vsebovani v 80% poročil, ki jih prejme drugo sodišče).

Z analizo smo skušali zajeti tudi druge osebe iz mladoletnikovega okolja, npr. brate in sestre, druge osebe, ki živijo z mladoletnikovo družino v skupnem gospodinjstvu, prijatelje, delodajalce, žrtve kaznivih dejanj. Toda te osebe so bile omenjene ali izjemoma ali pa nikoli, tako da razmerij do njih sploh ni bilo mogoče oceniti.

Iz preglednice 6 lahko razberemo tole:

— Iz mladoletnikovega neposrednega okolja je najbolj enotno slabo ocenjena osebnost očetov.

Preglednica 6: **Ocene podatkov, omenjenih v socialnih poročilih**

Ocena	Absolutni razmiki deležev v %
A) ocena oseb in odnosov	
1. ocena matere slaba	12—54
2. ocena očeta slaba	43—60
3. slabo ocenjena razmerja v družini	30—66
4. slabo ocenjena razmerja v šoli ali na delovnem mestu	0—27
5. mladoletnik ocenjen kot osebno problematičen	42—75
B) pozitivni prispevek socialnih poročil	
6. poročilo daje izhodišče za sanacijo okolja	0—80
7. poročilo daje izhodišče za sanacijo šolskih razmer	2—68
8. poročilo daje izhodišče za vplivanje na družbo mladoletnika	0—23
9. poročilo daje izhodišče za pomoč mladoletniku	52—80
C) negativni prispevek socialnih poročil	
10. poročilo lahko prispeva k zmanjšanju osebne odgovornosti mladoletnikov	20—57
11. poročilo lahko prispeva k poslabšanju odnosov v družini	19—50
12. poročilo lahko prispeva k poslabšanju odnosov v šoli ali na delovnem mestu	0—19
13. poročilo omogoča hujše ožigosanje mladoletnika	2—31

Opomba: Razlike so med vsemi 4 sodišči značilne pri točkah 1, 3, 5, 9; med občinskima sodiščema v točkah 2, 7, 10; med okrožnima sodiščema v točkah 6 in 11.

Tudi dr. Bergantova opozarja na to, da je osebni lik matere težje oceniti kot lik očeta.⁴

— Kakor je mogoče pričakovati, so v družinah teh mladoletnikov pogosto moteni odnosi med družinskimi člani. Tudi odgovornost za odnose med družinskimi člani smo navajeni pripisovati predvsem polnoletnim osebam iz družinskega kroga. Tako se v zvezi s kazenskim postopkom

⁴ Bergant, str. 40, 43.

nehote najdeta na zatožni klopi tudi starša mladoletnika, zanje pa navadno ni anamnestičnih podatkov in nihče ne ve prav dobro zakaj sta v danem trenutku taka, kakršna sta. Proces pripisovanja krivde in odgovornosti za vedenje mladoletnika se ob teh dveh ljudeh navadno ustavi in teža odgovornosti je s tem prenesena na nekoga, ki sam vsaj neposredno niti družbi niti posamezniku ni prizadejal konkretne škode. Če se zamislimo v prihodnost, se lahko vprašamo, kakšna bodo morebitna socialna poročila o otrocih mladoletnikov, ki jih sodišča obravnavajo zdaj in za katera imamo že danes na voljo socialne anamneze iz katerih večinoma izhaja, da so za njihovo vedenje odgovorni drugi (glej postavko 10). Iskanje pravega krivca je pravzaprav nevhvaležno opravilo in se vsaj teoretično nikjer ne ustavi. Sedanje ocene v socialnih poročilih se — prenesene v miselni svet članov senata — nasilno ustavljajo ob navadno še živečih polnoletnih družinskih članih.

— Tudi mladoletnikovo osebnost ocenjujejo socialni delavci, in to večkrat kot problematično osebnost, npr. samosvoj, lažniv, delomrzen, z ostal v duševnem razvoju ali pa težko vodljiv, trmast, samosvoj, neubogljiv, kljubovalen, nagnjen k tatvinam (glej točko 13). Slaba ocena osebnosti pa ima dosti hujši prizvok družbenega prezira kakor slaba ocena dejanja. Pri dobro ocenjeni osebnosti lahko pričakujemo, da bo svoja dejanja in svoje vedenje spremenila, pri slabo ocenjeni pa so taka pričakovanja bistveno manjša. Taka zaznamba sama po sebi vsebuje slabo prognozo. V kriminalistični tehniki zasliševanja je znano, da kriminalist storilca kaznivega dejanja zoper premoženje ne sme imenovati tat, lahko pa ga sprašuje, ali je kradel; storilca uboja ne sme imenovati ubijalec, lahko in mora ga pa spraševati, ali je tega in tega ubil. Razlog za tak način zasliševanja je v tem, da bi zasliševalec, ki bi dejanje pripisal storilčevi osebnosti v trenutku izgubil stik z njo.

— Samo poročila, ki jih prejema eno izmed sodišč, vsebujejo elemente izhodišč za sanacijo okolja, v katerem živi mladoletnik (točka 6), sicer pa je večje zanimanje socialnih delavcev obrnjeno predvsem na mladoletnika samega (točka 9). Poročila ne omenjajo, kakšno vlogo je imel mladoletnik v družini, v šoli, na delovnem mestu, zelo redko, v kakšnem razmerju je bil do žrtve kaznivega dejanja, ki jo je oškodoval (čeprav so zlasti pri mladoletnikih to pogosto njemu znane osebe) ipd. Bolj ali manj

skušajo socialni delavci oceniti mladoletnika kot posameznika, ne glede na vlogo, ki jo je imel v družbenem okolju, v katerem je živel. Takšno gledanje na osebnost je v večini primerov posledica preteklega izobraževanja socialnih delavcev in psihologov pri nas, izobraževanja, ki je bolj individualistično kot celovito socialno-psihološko naravnano.

— Ugotoviti pa je treba, da so deleži pod postavko »negativni prispevek socialnih poročil« nižji od deležev pod postavko »pozitivni prispevek socialnih poročil.« Kakor smo protislovni ljudje in je protislovna družba, ki jo ustvarjamo, tako tudi noben, še tako dobronamenski družbeni poseg nima samo dobrih posledic, temveč ga spremljajo tudi slabe okoliščine. Odločitev, ali naj se za kak družbeni poseg ali za kak način poseganja odločimo ali ne, je torej lahko le bilanca med dobrim in slabim, ne pa utopično pričakovanje, da bo kaka akcija učinkovala samo dobro. Sankcije, ki jih izrekajo naša sodišča, so različne. Težko si je misliti, da bi jih sodišča brez sodelovanja socialnih delavcev uporabljala bolje kot z njihovo pomočjo. To pa še ne pomeni, da so socialna poročila, ki jih vpeljujemo brez nevarnosti za udeležence kazenskega postopka (vštevši tožilca, zagovornika in člane sodnega senata, ki položaj lahko percipirajo drugače, kot ga je socialni delavec) in seveda za vse druge navzoče.

Medtem ko imajo sodišča, ki delujejo na različnih območjih (Ljubljana, Celje) različno kaznovalno politiko, ugotavljamo, da se razlike v občutljivosti socialnih delavcev za zadeve, ki smo jih obravnavali, ne razvrščajo glede na območja, temveč prej po posameznih sodiščih. Domnevamo, da je postala interakcija med sodnikom za mladoletnike in socialnim delavcem s časom le tolikšna, da občutljivost socialnega delavca odseva občutljivost mladinskega sodnika (ta ima v sodelovanju odločilnejšo vlogo kot socialni delavec). To pa tudi pomeni, da bi bilo z dodatno izobrazbo verjetno mogoče občutljivost obeh za te zadeve dvigniti.

Naša tretja trditev torej je, da so zadeve, ki jih obravnavajo socialno varstveni organi in o katerih poročajo sodiščem, kočljive in intimno pomembne ter lahko prizadenejo posameznike, skupine in odnose med njimi. Zato ne bi smeli biti brezbrizni do morebitnih posledic, ki jih med ljudmi zapuščajo tako ali drugače ocenjena stanja, tako ali drugače ocenjeni ljudje.

5. Uporaba podatkov iz socialnih poročil na glavni obravnavi in v pismenem izdelku sodnega sklepa

Po sodnih spisih je vsekakor težko ugotavljati, kako in v kakšnem ozračju je sodišče uporabilo podatke, ki jih vsebujejo socialna poročila. Čeprav smo se zavedali, da zapisniki z glavnih obravnav ne povzemajo vedno tudi senatnih odredb, da so bili iz dela glavne obravnave odstranjeni ali mladoletnikovi starši ali mladoletnik sam (čl. 443/3, 4 ZKP), smo vendarle domnevali, da že samo dejstvo, ali so bile take odredbe v zapisniku zapisane ali ne, deloma kaže občutljivost sodnika za mladoletnike za obravnavanje intimnih družinskih ali osebnih zadev.

V zapisnikih iz glavnih obravnav smo našli zapisano, da so bili ob času obravnavanja socialnih poročil odstranjeni mladoletniki in njihovi domači pred obema občinskima sodiščema v približno 45 % primerov, pred enim izmed okrožnih sodišč v 57 % primerov in pred enim izmed okrožnih nikoli. Ker smo o zadnjem podatku dvomili, smo znova preverili vse spise in nato povprašali še poznavalce razmer na tem sodišču. Dobili smo odgovor, da se mladoletnik ali njegovi starši odstranjujejo z glavne obravnave le izjemoma.

Če sprejmemo domnevo, da bi bili v vseh primerih, v katerih v zapisnikih z glavnih obravnav ni omenjeno, da so bili odstranjeni navzoči ali mladoletnik ali njegovi starši, potem bi bila navzočnost takale:

Preglednica 7: Mogoča navzočnost nekaterih udeležencev na glavni obravnavi ob obravnavanju socialnih poročil

Udeleženci	Število navzočih	Od tega slabo ocenjenih	%
mladoletniki	131	21*	16
matere	96	31	32
očetje	51	23	45

Številke v primerjavi s celotnim številom (208 spisov) sicer niso velike, so pa to vprašanja, ki so boleča za vsakega posameznika in mu go-

* Pri mladoletnikih smo upoštevali kot slabo ocenjene le tiste, ki naj bi bili s socialnim poročilom dodatno osebno ožigosani.

tovo ne dajejo opore za to, da bi v prihodnje ravnal drugače.

Vprašanje je nazadnje, kako se omembe iz socialnih poročil povzemajo v pisemenih izdelkih sodnih sklepov. V 89 % sodnih sklepov občinskih sodišč netaktnosti v tem smislu nismo našli in tudi v nobenem primeru enega izmed okrožnih sodišč ne. Pač pa smo pismene izdelke istega, že prej omenjenega okrožnega sodišča v 35 % primerov ocenili za problematične, za take, ki lahko še bolj, kot je nemara že, oškodujejo samospoštovanje navzočih, otežijo njihova medsebojna razmerja v prihodnje, poleg tega pa tudi podirajo zaupanje v vlogo socialnega delavca v sodnem postopku in po njem.

Četrta trditev torej je: Sodišča zelo verjetno ne uporabljajo vseh zakonskih možnosti vedno (čl. 443/3, 4 ZKP), kadar bi bilo to potrebno in včasih niso dovolj taktna pri oblikovanju obrazložitev sodnih sklepov.

6. Mladoletnikovo doživljanje socialnih delavcev v kazenskem postopku

Z raziskavo Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanja kazenskih sankcij, ki jo je izpeljal psiholog Tone Brejc, smo skušali med drugim ugotoviti tudi to, kako so mladoletniki doživljali socialne delavce v času pripravljalnega kazenskega postopka in na glavni obravnavi. V ta namen smo vse mladoletnike, ki so jim ljubljanska sodišča leta 1966 izrekla sankcije leta 1971, tj. 5 let po izrečenem ukrepu, povabili na inštitut za kriminologijo. V pismenem vabilu smo jim obljubili, da jim bomo pogovor plačali po 20 dinarjev, če se bodo vabilu odzvali.

Izmed 141 povabljenih mladoletnikov se jih je odzvalo 36. Tem mladoletnikom so bile izrečene nekoliko milejše sankcije kot tistim, ki se niso odzvali. To pomeni, da imajo verjetno na socialne delavce in na sodišče boljše spomine kot drugi. Vendar so imeli tudi med mladoletniki, ki so se vabilu odzvali, le redki ugodne spomine na socialne delavce. Tako so npr. povedali:

- socialni delavec je pomagal v času postopka 5 mlad.
- socialni delavec je močno vplival na mladoletnika 3 mlad.
- socialni delavec je mladoletniku pomagal na glavni obravnavi 8 mlad.

— socialni delavec je bil oseba, ki bi ji v času postopka lahko zaupal težave 0 mlad.

Iz odgovorov mladoletnikov tudi sicer izhaja, da so se v času kazenskega postopka počutili zelo osamljene in niso imeli skoraj nikogar, komur bi se lahko zaupali. Občutek osamljenosti pa je slaba spodbuda za pozitivno spreminjanje vedenja, za večjo obzirnost do drugih ljudi.

Naša peta in zadnja trditev je, da mladoletniki v času kazenskega postopka socialnih delavcev ne doživljajo kot osebe, ki jim lahko pomagajo, temveč jih verjetno enačijo s tistimi, ki zoper njih vodijo kazenski postopek. Če je socialno poročilo nerodno sestavljeno in obravnavanje tega poročila pred sodiščem netaktno, se taka enačba le še utrjuje, ne pa zmanjšuje.

7. Sklepi

S tem, da smo v kazenski postopek zoper mladoletnike vpeljali poročila socialnovarstvenih organov, smo sicer dosegli napredek v večji in primernejši izbiri kazenskih ukrepov, ki jih sodišča izrekajo mladoletnikom. Toda s tem še nismo rešili vseh nasprotij, ki so kazenskemu postopku na sploh lastna (npr. vprašanje dodatnega ožigosanja storilca kaznivega dejanja in njegovih domačih). Nekatera vprašanja smo celo poglobili.

Rekli smo npr., da so mladoletniki, ki jih obravnavajo senati kazenskih sodišč, verjetno izbrani predvsem iz nižjih družbenih plasti. Mladoletniki naredijo skoraj polovico kaznivih dejanj v združbah (deloma tudi s polnoletnimi storilci kaznivih dejanj)⁵ in tisto, kar oni in družba na sploh pričakujejo od sodstva, je tako imenovana pravičnost. Individualizirani ukrepi sami po sebi ne ustrezajo taki predstavi o pravičnosti, ker upoštevajo ne samo težko kaznivega dejanja, temveč tudi storilčevo osebnost in njegovo ožje okolje. Če je okolje, ki ga ocenjuje socialno poročilo, slabo, po oceni socialnovarstvenih organov in sodišč za razvoj mladoletnika neprimerno, potem bo mladoletniku, ki izhaja iz takega okolja, prej odvzeta prostost kot drugemu mladoletniku, ki izhaja iz tako imenovanega boljšega okolja, pa je lahko z istim mladoletnikom storil isto kaznivo dejanje v združbi. Tako se družbeno razločevanje lahko nadaljuje in po-

⁵ Purkart: Kriminaliteta v Sloveniji leta 1971, str. 111.

glablja tudi s pomočjo kazenskega postopka in še prav posebej s pomočjo socialnih anamnez kot edinih strokovnih poročil.

Sodišča obravnavajo mladoletne storilce kaznivih dejanj razmeroma pozno, tedaj, ko je vedenjski vzorec že močno utrjen. Asocialni ali autosocialni vedenjski vzorec ni prirojen. Večinoma gre za mlade ljudi, ki so jih odrasli prežgodaj ogoljufali za njihova pričakovanja, zato so potem sovraštvo zoper tiste, ki so jim prizadejali škodo nekritično prenesli na odrasle sploh. Malo je verjetno, da bi neprizadeto in birokratsko delovanje socialnovarstvenih organov lahko globlje poseglo v razmerje mladih do drugih ljudi.

Socialna poročila obravnavajo intimne človeške zadeve in intimna razmerja med ljudmi. Netaktnost v teh poročilih skupaj z netaktnostjo sodišč lahko slabo percepcijo sveta, kakršno so ustvarili odrasli, poglobi in mlade utrdi v prepričanju, da imajo pravico biti do takega sveta kritični, sovražni in napadalni. Zlasti ob prvem stiku s pravosodnimi organi so mladi v stiski in imajo občutja močne osamljenosti (če so sodelovali v združbah in so člani združbe izdajali drug drugega, postane občutek osamljenosti še toliko močnejši). V tem stanju socialnega delavca ne doživljajo kot oporo in kot izhod iz svoje osamljenosti.

Mladoletnik je imel svojo vlogo v družini, v šoli ali na delovnem mestu, med svojimi prijatelji. Če mu s kazensko sankcijo (tudi na podlagi poročila socialnega delavca) odvzamemo prostost, smo mu nenadoma vzeli tudi vse te vloge in ga čisto samega postavili v povsem nov položaj. Morda se nam ni težko zamisliti v položaje, v katerih smo ostali popolnoma sami in je bilo predvsem od nas odvisno, kako se bomo znašli in kako jih bomo rešili.

Nimam nikakršnega recepta, ki bi pomagal rešiti vsa ta nasprotja. Večja tenkočutnost za taka in podobna vprašanja pa nam bo morda omogočala iskati tudi drugačne rešitve za zadeve, s katerimi se pogosto ukvarjamo po kalupu v dobri veri, da drugače ni mogoče. Tako naj ponudim v razmišljanje samo vprašanje, ali je sploh pglavitna vloga socialnih delavcev v kazenskem postopku informiranje sodišč, ali pa ne bi bilo treba v prihodnje dati pglavitnega pomena vlogi pomočnika (pri iskanju izhoda iz stiske osamelega mladega človeka)? V zmožnosti za ohranjanje spoštovanja do samega sebe vidim pot do spoštovanja drugih ljudi.

8. Razprava

Razpravo udeležencev o predavanju imam za sestavni del predavanja. Razprava pomeni po eni strani preverjanje tega, kar je povedal predavatelj, po drugi strani pa razmišljanje o tem, kaj bi bilo mogoče v prihodnje izboljšati. V tem smislu je bila razprava na seminarju bogata. Žal si nisem mogla zapisati vsega, kar je bilo rečenega, upam pa, da mi je uspelo povzeti glavne misli. Priskevke razpravljalcev delim približno po shemi predavanja.

1. **Izbira mladoletnikov.** Udeleženci so menili, da sodišča ne izbirajo mladoletnikov, ker se izbira v bistvu opravi že prej. Res pa je, da se tudi sodišča sama nagibajo k ustavljanju postopkov v tistih primerih, v katerih je od storitve kaznivega dejanja preteklo že precej časa in se je mladoletnik medtem že uredil.

2. **Izvrševanje vzgojnih ukrepov.** Sodišča imajo težave pri izrekanju primernih vzgojnih ukrepov, ker so vzgojni zavodi preveč zasedeni, ker nobeden izmed zavodov ne želi sprejemati cigánov, pa tudi socialnovarstveni organi slabo uresničujejo strožje nadzorstvo, saj imajo premajhno število socialnih delavcev in so preveč obremenjeni z drugimi opravili.

3. **Sodelovanje socialno varstvenih organov s sodišči.** Kakor je bilo rečeno, je zasedenost socialnovarstvenih organov s kadri zlasti v nekaterih občinah zelo slaba. Tako se dogaja, da podatki, zbrani v socialnih poročilih, ne pomenijo bistvenega dopolnila tega, kar sodnik za mladoletnike že ve. Bilo bi pa koristno, če bi sodniku za mladoletnike samemu uspelo večkrat oditi na teren in bi sam ugotovil stanje, kakršno jo.

V večjih mestih, zlasti npr. v Ljubljani in Mariboru kazniva dejanja pogosto delajo v skupinah mladoletniki, ki so doma iz različnih občin. Zato dajejo poročila za take udeležence skupin različni socialni referenti. To ni dobro, ker nihče ne obravnava skupine kot celote.

Kakovost poročil in dela z mladoletnikom v času pripravljalnega postopka je v marsičem odvisna od osebnosti socialnega delavca. Res pa je, da je delo občinskih socialnih služb boljše na območjih tistih sodišč, ki imajo sama socialnega delavca, in da bi bilo mogoče raven dela izboljšati tudi z dodatnim izobraževanjem socialnih delavcev za sodelovanje s sodišči.

Nekateri zavodi za socialno delo imajo med svojimi delavci tudi psihologa. V teh primerih so

poročila sad dela obeh, socialnega delavca in psihologa, in so boljša.

Navadno pa je res razmeroma slabo določena sedanja vloga mladoletnika v njegovem celotnem okolju. Socialna poročila so preveč naravnana predvsem v mladoletnikovo preteklost.

Nekateri udeleženci seminarja so sprejeli misel, da bi bilo treba začeti s tretmanom mladoletnika že v času pripravljalnega postopka, žal pa pogosto preteče še precej časa, preden začnejo socialni delavci sodelovati z mladoletniki še v primerih, kadar sodišča izrečejo ukrep strožjega nadzorstva.

Vprašanje dodatnega ožigosa mladoletnika je vredno posebne pozornosti. Toda to ni samo zadeva socialnih delavcev in sodišč, temveč tudi šol. Pedagoški kader na šolah včasih nima pomislekov zoper to, da bi mlade storilce kaznivih dejanj izpostavil posmehu vsakega razreda.

4. **Delo sodišč.** Posebno vprašanje je obravnavanje mladoletnih storilcev kaznivih dejanj pred manjšimi občinskimi sodišči, kjer prvostopni sodnik obravnava vse, tudi civilne zadeve in le majhno število mladoletnikov. V teh primerih se posebej delu z mladoletniki težko posveča. Zato bi bilo treba obravnavanje mladoletnikov čim prej naložiti sodnikom za mladoletnike iz večjih občinskih sodišč za več sodnih okolišev. Taka koncentracija mladoletniških zadev je bila pri nekaterih občinskih sodiščih že opravljena, pri drugih pa je treba urejanje v tem smislu pospešiti.

Sodniki za mladoletnike odstranjujejo z glavnih obravnav več mladoletnikov in njihovih staršev, kot je zapisano v zapisnikih glavnih obravnav. V nekaterih primerih pa sodniki socialna poročila obravnavajo na glavni obravnavi le v izvlečku in na način, ki je taktnejši, kot je to mogoče razbrati iz sodnih spisov. Zapisniki z glavnih obravnav žal ne morejo povzeti celot-

nega ozračja, v katerem je bil mladoletnik obravnavan. V prihodnje pa bodo skušali nekateri udeleženci seminarja tudi v zapisnikih dosledneje dokumentirati način obravnavanja.

Na glavnih obravnavah prihaja včasih tudi do spopadov med zagovorniki mladoletnikov in delavci socialnovarstvenih organov. Ni dobro, da nimamo specializiranih zagovornikov za mladoletnike.

Sodišča pa imajo v resnici težave s pismenim utemeljevanjem sodnih sklepov, zlasti tedaj, kadar so bile pri storitvi kaznivih dejanj udeležene skupine mladoletnikov.

LITERATURA

1. Bergant dr. Milica: **Slovenski mladoletniki na krivi poti**, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1973.
2. Brejc Tone: Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanje kazenskih sankcij, **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 1972, str. 247—256.
3. Friedl-Lunder-Ljatifi-Marolt-Trmčič: Rad organa socijalne zaštite s mladoletnicima po obustavi krivičnog postupka, **Socijalna politika**, Beograd 1973/5, str. 19—28.
4. Lazarević-Matić-Simović: **Primena zavodskih vaspitnih mera**, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd 1965.
5. Skaberne-Vodopivec-Skalar-Uderman: **Analiza in uspešnost izvajanja strožjega nadzorstva skrbstvenega organa**, Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani 1969, publikacija 14.
6. **Statistički godišnjak Jugoslavije**, izd. Savezni zavod za statistiku, Beograd, letniki 1969—1973.
7. Šelih Alenka: Sodelovanje skrbstvenega organa v pripravljalnem postopku proti mladoletnikom, **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 1969, str. 150—158.
8. Purkart Dušan: Kriminaliteta v Sloveniji v letu 1971. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 1972, str. 108—113.
9. Vodopivec Katja: **Kriminalološke diagnoze v Jugoslaviji**, rokopis, pripravljen za tisk.

UDC 343.915:343.13:36.08(497.12)

The Role of Social Workers' reports within the Criminal Proceedings on Behalf of Juveniles

Vodopivec, dr. Katja, Professor, Faculty of Law, Ljubljana

The data for the article have been taken from Statistical Yearbooks of Yugoslavia, from the published reports of the republic secretariat for internal affairs of Slovenia and from 5 research studies carried out by the Institute of criminology at the School of Law, University of Ljubljana. From these data, the following conclusions can be drawn:

The group of juveniles dealt with by the courts is a selected group and does not, necessarily, represent juvenile delinquency in general.

The collaboration of social workers with courts has been formally settled and has been improving with time. It seems, however, that personal involvement of social workers as far as the juvenile's future is concerned is low especially in Slovenia.

Problems dealt with by social workers during criminal proceedings are very delicate personal ones and may affect individuals, groups and relations between them. While dealing with these problems courts do not always act tactfully enough.

During the criminal proceedings, the juveniles do not perceive social workers as persons that could help them, but as belonging to those who direct the proceedings against them.

One dilemma opens up in this connection: is the priority role of social workers within criminal proceedings to inform the courts, or, should they be given the role of an assistant looking for a way out for a lonely young person?